

بازخوانی امر به معروف و نهی از منکر کارآمد از نگاه قرآن و عترت

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۷/۱۶

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۸/۲۱

کد مقاله: ۸۴۱۶۳

مجتبی انصاری مقدم^{۱*}، رحیم اریک^۲

چکیده

مسئله «امر به معروف و نهی از منکر» از دیرباز در خلال مباحث فقهی امری ملموس و غیرقابل انکار بوده و در بستر بسیار وسیع در ابواب مختلف فقه، از چگونگی «امر و نهی» یاد شده است. امر به معروف و نهی از منکر، از اعظم شعائر دین و اقوی علامت شریعت و آیین است و مقصد کلی از بعثت انبیا و جمیع ادیان است که همه بر محور آن می‌گردند و در صورت اهمال و اخلال در انجام آن، مضمحل (می‌شوند) و از میان می‌روند. این نوشتار متکفل آن است تا با منابع کتابخانه‌ای و روش توصیفی به بررسی امر به معروف و نهی از منکر پردازد و با ارائه تصویر واضحی از امر به معروف و نهی از منکر در تبیین دقیق آن بکوشد. نتیجه به‌دست آمده مؤید این امر است که امر به معروف و نهی از منکر یکی از مهم‌ترین وظایف هر مسلمان می‌باشد. امر به معروف و نهی از منکر را باید در سه مرحله قلبی، گفتاری و رفتاری یا عملی تحقق می‌پذیرد. همچنین شخص در انجام این فریضه الهی باید اصول و شیوه‌های مثل زیبا سخنی، اخلاص، تواضع و امثال این‌ها را مدنظر داشته باشد تا امر به معروف و نهی از منکر کارآمد تحقق گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واژگان کلیدی: قرآن، عترت، معروف، منکر، مراتب امر و نهی، شیوه‌ها.

۱- کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، مؤلف و پژوهشگر قرآن و حدیث (مسئول مکاتبات)
(Mojtabaansari6767@gmail.com)

۲- کارشناس ارشد علوم قرآن مجید دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.

۱- مقدمه

انسان در دستگاه خلقت الهی به گونه‌ای آفریده شده که اجتماعی بودن از برجسته‌ترین ویژگی‌های اوست به گونه‌ای که نقش هر مسلمان در تعیین سرنوشت جامعه و تعهدی که باید در پذیرش مسؤولیت‌های اجتماعی داشته باشد، ایجاب می‌کند که او ناظر و مراقب همه اموری باشد که پیرامون وی اتفاق می‌افتد. انسان موجودی ذی‌شعور می‌باشد که در هر زمان به دنبال حفظ روابط اجتماعی و ارزش‌های اخلاقی، از طرق مختلف پدیده نظم اجتماعی است؛ بنابراین هرگاه ارزش‌های اجتماعی، قواعد رفتاری و هنجاری رعایت نشود، نظم اجتماعی آسیب می‌بیند. این امر موجب انحرافات اجتماعی خواهد شد و در گرداب انحرافات فرو رفته که باعث زوال درونی خود می‌شوند. انحرافات یا کجروی در جامعه‌شناسی غالباً «انحرافات اجتماعی» نامیده می‌شود؛ شیوه‌های رفتاری که برخلاف وفاق جامعه است و عدم هم‌نوایی با یک هنجار یا مجموعه‌ای از هنجارهایی که مورد قبول اکثریت اعضای یک جامعه است را می‌توان «انحراف اجتماعی» نامید (احمدی، ۱۳۸۷، ۴). این مسئله مهم که در فقه اسلامی تحت عنوان «امر به معروف و نهی از منکر» مطرح شده و از مهم‌ترین مبانی تفکر سیاسی یک مسلمان به شمار می‌رود؛ چنان‌که از مهم‌ترین فرایضی است که وجود کفایی آن، ضروری دین شناخته شده و ضامن بقای اسلام است.

به‌طور کلی، انحراف پدیده اجتماعی است که هیچ شیوه مطلق یا جهانی برای تعریف آن وجود ندارد؛ چراکه انحرافات اجتماعی در ارتباط با زمان، مکان و موقعیت اجتماعی افراد و ایدئولوژی‌های مختلف مادامی که از سرچشمه و منبع وحی الهی سرازیر نشده باشد، نسبی است؛ حال اگر در جامعه اسلامی، همه اقشار جامعه به صورت زبانی مانع انحراف گردند، و در این راستا امر به معروف و نهی از منکر نمایند، رواج منکر به حداقل می‌رسد.

درباره امر به معروف و نهی از منکر پژوهش‌های متعددی انجام شده است؛ برخی از این پژوهش‌ها به بیان اهمیت و فلسفه آن اشاره کرده‌اند (اسحاقی، ۱۳۸۶)، عده‌ای به شیوه‌های مختلف امر به معروف و نهی از منکر پرداختند (گلپایگانی، ۱۳۹۰؛ بخشی، ۱۳۸۸؛ هاشمی دولابی، ۱۳۸۸)، همچنان برخی دیگر به شرایط اقامه‌ی آن در جامعه اشاره نموده‌اند (حسینی اجداد و دیگران، ۱۳۹۱؛ انصاری، ۱۳۸۵)، برخی هم به نسبت آن با حریم خصوصی پرداخته‌اند (محض، ۱۳۹۱). پیرامون موضوع مقاله حاضر پژوهشی به‌طور مستقل انجام نشده است که به شیوه‌های امر به معروف و نهی از منکر کارآمد در عصر حاضر با تکیه بر آیات قرآن و عترت پرداخته باشد. بر همین اساس این مقاله فراتر از پژوهش‌های سابق به شیوه‌ها و مراتب امر به معروف و نهی از منکر در قرآن و عترت پرداخته است.

این پژوهش با روش کتابخانه‌ای و نگارشی توصیفی-تحلیلی، امر به معروف و نهی از منکر کارآمد در عصر حاضر را مورد بررسی قرار می‌دهد. نگارنده درصدد بیان این فرضیه است که در قرآن و عترت چه نگاهی به امر به معروف و نهی از منکر کارآمد شده است؟ امر به معروف و نهی از منکر واجب عینی است یا واجب کفایی؟ بهترین شیوه برای انجام امر به معروف و نهی از منکر کدامند؟ امر به معروف و نهی از منکر مربوط به فرد است یا افراد؟ قلمرو امر به معروف و نهی از منکر تا چه اندازه می‌باشد؟ فقدان امر به معروف و نهی از منکر چه تأثیری بر مردم جامعه دارد؟ بنابراین، با توجه به پرسش‌های مطرح شده، تبیین «امر به معروف» و «نهی از منکر» کارآمد در عصر حاضر با تکیه بر آیات قرآن و عترت از مباحثی است که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲. مفهوم شناسی

در این بخش به مفاهیم کلیدی تحقیق می‌پردازیم:

۱-۲. معنای معروف و منکر

سید محمد باقر صدر می‌گوید: «معروف» یعنی آنچه مورد تأیید شریعت قرار گیرد و «منکر» یعنی آنچه از سوی شریعت رد گردد (صدر، ۱۴۳۰ق، ج ۲، ص ۴۱۶). محقق حلی می‌گوید: «معروف» یعنی از هر عمل نیکی که رجحانی زاید بر حسن خود دارد، اگر انجام دهنده به آن رجحان، واقف باشد یا به آن راهنمایی شود و «منکر» هر عمل زشت و بدی است که انجام دهنده به قبح آن آگاه باشد یا به قبح آن راهنمایی شود (حلی، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۳۱۰). تعاریف فوق از معروف و منکر در این پژوهش مدنظر است.

۲-۲. معنای امر و نهی

فراهیدی در العین می گوید: «امر» طلب و خواستن همراه با استعلاء و برتری و «نهی» دستور به خودداری و عدم اقدام است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۸، ص ۲۹۷). امر در اصطلاح اسمی است برای هر کاری که عقل و شریعت نیکو شناخته شده است (راغب اصفهانی، بی تا، ج ۲، ص ۵۸۷). بدین ترتیب امر به معنای طلب فعل نیک و نهی به معنای نفی فعل منکر می باشد.

۳. اهمیت و ضرورت تحقیق

بر هیچ کس پوشیده نیست که وجوب این قانون حیات بخش، از ضروریات و مسلمات آئین اسلام و از طریق کتاب «قرآن، سنت، عقل و اجماع» ثابت می باشد تا آنجا که در برخی از مذاهب اسلامی، آن را از اصول دین شمرده اند و بیشتر از آن که در کتب فقهی، اخلاقی و اجتماعی مطرح شده، در کتب «کلامی» مورد بحث و تحلیل قرار گرفته است. امر به معروف و نهی از منکر از احکام عملی مسلمانان و به نظر شیعیان از فروع دین اسلام می باشد که در زمان های مختلف مورد توجه بوده است. خداوند متعال می فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ و باید از میان شما گروهی [مردم را] به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی بازدارند و آنان همان رستگارانند» (آل عمران / ۱۰۴)، این بدان معناست که سعادت مندی و سرفرازی منوط به اجرای امر به معروف و نهی از منکر است. علامه طبرسی در ذیل این آیه، حدیثی از پیامبر (ص) را ذکر کرده می کند: «عَنْ أَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْيٍ عَنِ الْمُنْكَرِ فَهُوَ خَلِيفَةُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَخَلِيفَةُ رَسُولِ اللَّهِ؛ کسی که امر به معروف و نهی از منکر کند جانشین خدا و پیامبر در روی زمین است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۴۸۴).

خداوند متعال می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»؛ در حقیقت خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می دارد به شما اندرز می دهد باشد که پند گیرید» (نحل / ۹۰)، در این آیه خداوند خود را به عنوان امر کننده به خوبی ها و نهی کننده از بدی ها معرفی می کند، در حالی که در آیه «وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ»؛ و نمی توانند آنان را یاری کنند و نه خویشان را یاری دهند» (اعراف / ۱۹۲)، پیامبر اکرم (ص) را متصدی این مقام می داند.

علامه طباطبایی (ره)، امر به معروف و نهی از منکر را از لوازمات و واجبات اجتماع معتمد به حیل الله معرفی می کند، ایشان بر این عقیده است که بازخواست و عقاب در تخلف این واجب کفایی، متوجه تک تک افراد است، با این تفاوت که پاداش و اجر از آن کسی است که بدان پرداخته باشد (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۳۷۳).

معصومین (ع) به این امر مهم توجه خاصی داشته اند، در مواقع ضروری، مردم را به آن تشویق می کردند: امام علی (ع) فرمودند: أَوْصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ... وَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ؛ علی (ع) در وصیت به فرزند بزرگوارشان امام حسن (ع) فرمودند: تو را به تقوای الهی... و امر به معروف و نهی از منکر سفارش می کنم (ابن شعبه، ۱۳۸۲، ص ۲۲۴).

بنابراین، مبارزه با فساد و انحراف و سپس دعوت و راهنمایی به کارهای نیک، ضرورتی انکارناپذیر است و بر خلاف گمان برخی افراد ناآگاه، دخالت در زندگی دیگران نیست و با آزادی شخصی آنان منافات ندارد؛ زیرا آزادی حقیقی، از دیگران سلب آزادی نمی کند و منافع دیگران را به خطر نمی اندازد. کسی که امر به معروف و نهی از منکر می کند، از حقوق خود و جامعه که با افراط و انحراف مفسدان به خطر می افتد، دفاع می کند که در واقع، امری پسندیده و عقلایی است.

۴. گونه های امر و نهی

«امر به معروف» و «نهی از منکر» از جهات و دیدگاه های مختلف، اقسام گوناگونی دارد و برخی از آن موارد عبارتند از:

۴-۱- واجب و مستحب

این نوع، امر به آن واجب است و چنانچه کسی بدون عذر ترک کند ترک واجب کرده و کیفر دارد. در تقسیم امر به معروف به واجب و مستحب اختلافی نیست، اما در این که نهی از منکر نیز مانند معروف دو قسم می شود اختلاف است. جمعی از فقهاء مانند شیخ طوسی (طوسی، بی تا، ص ۲۳۸) و علامه (علامه حلی، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۴۷۴) معتقدند نهی از منکر مستحب نداریم چون منکر یعنی قبیح و زشت و این تنها شامل حرام می شود و نهی از منکر از کار حرام واجب است بنابراین مکروه از دایره منکر خارج است چون به کار مکروه قبیح اطلاق نمی شود.

اما در مقابل جمع دیگر از فقها قائلند منکر شامل مکروه هم می‌شود زیرا مکروه یعنی کاری که ترک آن رجحان دارد گرچه انجام آن کیفر ندارد ولی بهتر است که انسان آن را انجام ندهد بنابراین نهی از منکر نیز بر دو قسم می‌شود، قسم اول نهی از منکر از کار حرام که واجب است، قسم دوم نهی از منکر از کار مکروه که مستحب است. بسیاری از فقها این نظر را پذیرفته‌اند از جمله صاحب الوسیله (حرز، ۱۴۱۷، ص ۲۰۷) و صاحب الجواهر (حلی، ۱۴۲۱، ج ۲۱، ص ۳۶۵).

امام صادق (ع) در این خصوص می‌فرماید: *أَلَا مَرُّ بِالْمَعْرُوفِ وَ التَّهْيِي عَنِ الْمُنْكَرِ وَاجِبَانِ عَلَي مَنْ أَمَكَّنَهُ ذَالِكُ وَ لَمْ يَخْفِ عَلَي نَفْسِهِ وَ لَا عَلَي أَصْحَابِهِ؛* امر به معروف و نهی از منکر، بر کسی که قدرت بر انجام آن دارد و بر خود و یارانش نمی‌ترسد، واجب است (حرعاملی، ۱۳۶۴، ص ۳۹۹).

بنابراین امر به معروف و نهی از منکر چهار حکم از احکام تکلیفی، واجب، حرام، مستحب، مکروه را در برمی‌گیرد و کار مباح که متساوی‌الطرفین است از دایره این دو وظیفه خارج است.

۴-۲- عام و خاص

امر به معروف عام بدان معناست که هر کس از آحاد ملت مرتکب گناهی شود یا یکی از تکالیف واجب را ترک کند که این نیز گناه است بر هر شخص مطّلعی واجب است وی را از ارتکاب گناه نهی کند. همه مردم چنین حقی را دارند و می‌توانند هر کس را در هر مقامی امر و نهی کنند.

امر به معروف خاص بدان معناست که باید گروه ویژه‌ای در همه اجتماعات این وظیفه را عهده‌دار باشند و آن در مسائلی است که نیاز به علم و آگاهی دارد. این قسم از امر و نهی نسبت به برخی از مسائل مخصوص گروه دانشمندان آگاه و راستین و بی‌غرض و خیرخواه امت می‌باشد.

۵. مراتب امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر دارای مراتبی است که اگر با عمل به مرتبه پایین‌تر مقصود حاصل می‌شود، اقدام به مرتبه بعدی جایز نیست. بسیاری از فقها برای امر به معروف و نهی از منکر سه مرحله یا مرتبه قائلند (خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۴۷۶):

۵-۱. مرتبه قلبی

اولین مرتبه امر به معروف و نهی از منکر مرتبه قلبی است. برای اذکار قلبی دو معنی متصور است: هر مسلمانی وظیفه دارد که وقتی مطلع شد فردی مرتکب معصیت شده قلباً از انجام گناه ناراضی باشد در احادیث وارده از معصومین رضایت به گناه، به حساب گناه آمده است. علی‌علیه‌السلام می‌فرماید: آن کس که از کار مردمی خشنود باشد مثل کسی است که همراه آنان بوده و هر کس که به باطلی روی آورد دو گناه به عهده او باشد، گناه کردار باطل و گناه خشنودی به کار باطل (نهج البلاغه / حکمت ۱۵۴).

نیز آن حضرت در جایی دیگر می‌فرماید: کسی که ترک کند انکار منکر با قلب و دست و زبان او مرده‌ای است بین زندگان (محمدی ری شهری، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۲۷۶).

از این حدیث شریف استفاده می‌شود که دین سه نشانه و مظهر دارد:

اول: اعتقاد قلبی که انسان قلباً به یگانگی خدا معتقد باشد.

دوم: اقرار با زبان.

سوم: عمل به دستورات اسلام.

فردی که وظیفه دارد نهی از منکر کند اگر این وظیفه را ترک کند حتّی در قلب از انجام گناه ناراضی نباشد چنین فردی هیچ یک از مظاهر و نشانه‌های ایمان را دارا نیست. و چنین فردی فاقد حیات معنوی است و همانند مرده‌ای است که بین زندگان قرار دارد. فردی که می‌خواهد به وظیفه امر به معروف و نهی از منکر عمل کند نخست باید ناراضیتی خود را از گناه ابراز کند به طوری که گناه کار متوجه شود او از انجام گناه ناراضی است و این اولین مرحله امر به معروف و نهی از منکر است.

خداوند متعال در قرآن نیز دستور می‌دهد از گناهکاران دوری و اعراض کنید (انعام / ۶۷). ابراز ناراضیتی از گناهکار اقسامی دارد مانند: روی گرداندن از او، ترک معاشرت، چهره در هم کشیدن. هر کدام از این امور که بدانند مؤثر است واجب است انجام دهد.

۲-۵. مرتبه زبانی یا گفتاری

اگر مرتبه اول یعنی ترک معاشرت و ترک تکلم و امثال این امور نتیجه حاصل شد و فردی که واجب را ترک می‌کند یا مرتکب فعل حرامی می‌گردد از گناه کناره‌گیری نکرد بر مکلف واجب است که وارد مرتبه دوم شود و او را امر به معروف و نهی از منکر کند در این مرتبه نیز مراحلی تصور می‌شود.

۱-۲-۵. موعظه

تردیدی نیست که اثر موعظ در بسیاری از افراد از امر و نهی بیشتر است، چون امر و نهی آمیخته با یک نوع علو و برتری است که امرکننده به عنوان یک دستور صادر می‌کند از این رو خیلی از افراد حاضر نیستند اطاعت کنند، اما موعظه و ارشاد جنبه خیرخواهی و عطف و محبت دارد و افراد زودتر می‌پذیرند. برخی به گناه و پیامدهای بدی که به آن مترتب است توجه ندارند. اگر کسی با نرمی و ملاحظت آنها را موعظه کند می‌پذیرد.

بدهی است که هدف از تشریح این دو فریضه انجام اوامر الهی است به هر طریق ممکن. هنگامی که بتوان به وسیله موعظه این امر را تحقق داد واجب است به همین اکتفا شود.

برای اینکه موعظه دارای اثر باشد زینده است اموری را رعایت کرد:

اول: اینکه موعظه در پنهانی باشد زیرا آشکار و در حضور دیگران فردی را موعظه کردن باعث شکسته شدن شخصیت آن فرد می‌شود چون دیگران به عیب او مطلع می‌شوند.

دوم: آنکه موعظه نیکو و حسنه باشد یعنی با نرمی و ملاحظت و خالی از خشونت و بزرگی جوئی.

سوم: موعظه باید گام به گام باشد. فردی که اطلاعات دینی او ضعیف است نخست باید مبانی دینی را در او تقویت کنیم تا موعظه در او اثر کند. مثلاً اگر نماز نمی‌خواند به او بگوئیم آیا نمی‌دانی نماز ستون دین است و هر کس نماز را ترک کند سایر اعمال او پذیرفته نیست، تأثیری ندارد. باید ابتدا فکر او را به طرف دین و مذهب توجه داد. وقتی مسائل مقدماتی را پذیرفت آنگاه اهمیت نماز را به او گوشزد کنیم.

چهارم: موعظه باید مختصر و مفید باشد.

موعظه غیرمستقیم: نسبت به بعضی افراد موعظه غیرمستقیم اثر او بیشتر از موعظه مستقیم است. مردی است به نام شقرانی (از یاران امام صادق علیه‌السلام) حضرت اطلاع پیدا کرد او گاهی مرتکب کار حرام می‌شود. روزی به او فرمود: ای شقرانی، همانا کار نیکو هر کسی انجام دهد نیکو است و از تو نیکوتر است به خاطر منزلتی که در نزد ما داری و کار فبیح از هر کس صادر شود زشت است و از تو زشت‌تر. همین چند جمله کوتاه که حضرت به کنایه فرمود باعث شد که شقرانی برای همیشه آن گناه را ترک کند (قمی، ۱۴۳۰، ج ۴، ص ۴۶۷).

۲-۲-۵. امر و نهی بدون عصبانیت

بنا بر قول معروف، اگر موعظه اثر نکرد واجب است گناهکار را به انجام واجب یا ترک حرام امر و نهی کند. امام خمینی (ره) فرموده‌اند: اگر بدانند آنچه ذکر شد [موعظه و ترک معاشرت] اثر ندارد باید به حکم کردن به وسیله امر و نهی منتقل شود و واجب است که از آرام و آسان‌ترین درجه گفتار شروع نماید و اگر تأثیر نکرد به درجه شدیدتر از آن با احتمال تأثیر منتقل شود و تجاوز کردن جایز نیست مخصوصاً اگر مورد طوری باشد که فاعل منکر با گفتن آن هتک می‌شود (خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۴۵۴).

۳-۲-۵. امر و نهی با عصبانیت:

نکته‌ای که بسیاری از فقها در مراتب امر به معروف و نهی از منکر به آن عنایت دارند منتقل شدن از مرحله آسان به شدید و شدیدتر است. اگر بدانند با موعظه می‌توان جلوی منکر را گرفت نباید امر و نهی کند در این مرحله نیز ابتدا باید امر یا نهی ساده باشد اگر اثر نکند با تهدید و خشونت جلو منکر را بگیرد.

۵-۳. مرتبه رفتاری یا عملی

آخرین مرحله امر به معروف و نهی از منکر جلوگیری از منکر با زور و قدرت است. مشهور فقها فرموده‌اند: اگر امر و نهی مؤثر نشد و مکلف قدرت بر دفع منکر دارد واجب است که منکر را دفع کند مثلاً در آنجا که افرادی مشغول شرب خمر یا قماربازی هستند در صورت قدرت آنها را متفرق کند و آلات لهو و حرام آنها را از بین ببرد. در این مرحله اگر جلوگیری از منکر متوقف بر زدن و وارد کردن آسیب به انجام‌دهنده منکر باشد بعضی از فقها اجازه حاکم شرع را لازم دانسته‌اند.

۶. شیوه‌های امر به معروف و نهی از منکر

در جامعه کنونی با پیشرفت امکانات ارتباطی (از قبیل اینترنت، رسانه های صوتی و تصویری و...) هر روز فرهنگ اسلامی بیشتر در معرض تهاجم فرهنگی قرار گرفته است و عدم آمادگی کافی در جوانان برای مقابله با این هجمه های فرهنگی، آسیب پذیری ایشان را بالا برده است. بدین منظور با ورود جوانان به عرصه های جدید می بایستی به امر به معروف نگرشی کاربردی تر صورت گیرد. اکنون که غرب با ترویج انواع مدها و پوشش ها و گویش ها سعی در ترویج و توسعه بی دینی و اباحی گری دارد، امر به معروف می تواند ابزاری کارآمد در مقابله با آن باشد. در انجام فریضه «امر به معروف و نهی از منکر» علاوه بر مراتب، باید شیوه‌های کارآمدتری را رعایت کرد، در اینجا از باب نمونه به چند شیوه مهم اشاره خواهیم کرد:

۶-۱. سخن زیبا

در انجام امر به معروف و نهی از منکر، زیبا سخن گفتن تأثیر شگرفی دارد. شخص با کمال ادب و رعایت شئون می تواند به بهترین شکل غرض خود را بیان نماید. امام علی(ع) فرمودند: «أَصْلِحِ الْمُسَىءَ بِحَسْنِ فِعَالِكَ وَ دَلَّ عَلَى الْخَيْرِ بِجَمِيلِ مَقَالِكَ؛ آدم بدکار را به وسیله کارنیک خود اصلاح کن، و باسخن زیبایت دیگران را به کارخیر رهنمون باش(آمدی، بی تا، ج ۱، ص ۹۹).

۶-۲. دلسوزی

دلسوزی باید در رفتار و گفتار شخص نمایان باشد، تنها در این صورت است که امر و نهی او کارساز خواهد بود. امام حسین(ع) فرمودند: «إِنَّمَا يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ، مَنْ كَانَتْ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: عَامِلٌ بِمَا يَأْمُرُ بِهِ تَارِكٌ لِمَا يَنْهَى عَنْهُ عَادِلٌ فِيمَا يَأْمُرُ عَادِلٌ فِيمَا يَنْهَى، رَفِيقٌ فِيمَا يَأْمُرُ رَفِيقٌ فِيمَا يَنْهَى(حر عاملی، ۱۳۶۶، ج ۱۱، ص ۴۱۹)؛ کسی می تواند امر به معروف و نهی از منکر کند که دارای سه صفت باشد:

۱. به آنچه امر می کند عمل کند و از آنچه نهی می کند اجتناب نماید.
۲. در امر کردن و نهی نمودن میانه روی را پیشه خود کند.
۳. از روی دلسوزی و مهربانی و با مدارا امر و نهی کند.

۶-۳. عمل به دستورات

لازمه امر به معروف و نهی از منکر، انجام معروف و ترک منکر است؛ شخص باید خودش مقید به گفته هایش باشد و در انجام واجبات و ترک محرمات تلاش نماید، در غیر این صورت نمی تواند به درستی این فریضه الهی را انجام دهد. امام علی(ع) فرمودند: «لَنْ يَكُونَ اللَّهُ الْأَمِيرِينَ بِالْمَعْرُوفِ التَّارِكِينَ لَهُ وَ النَّاهِينَ عَنِ الْمُنْكَرِ الْعَامِلِينَ بِهِ؛ کسانی که مردم را به کارهای نیک امر می کنند و خود آن را انجام نمی دهند و کسانی که مردم را از کارهای زشت باز می دارند اما خود مرتکب آن می شوند مورد لعن و نفرین الهی هستند(حر عاملی، ۱۳۶۶، ج ۱۱، ص ۴۲۰).

۶-۴. صبر و شکیبایی

صبر و شکیبایی در «امر و نهی» تأثیر به سزایی دارد، قرآن از زبان لقمان می فرماید: « يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ؛ ای پسرک من نماز را برپا دار و به کار پسندیده وادار و از کار ناپسند باز دار و بر آسبایی که بر تو وارد آمده است شکیبیا باش این [حاکمی] از عزم [و اراده تو در] امور است»(لقمان/ ۱۷).

۵-۶. توکل

فرد باید طبق وظیفه ای که دارد با رعایت ادب به امر و نهی بپردازد و در نهایت نتیجه کار خود را به خداوند متعال توکل نماید. از امام صادق(ع) روایت شده که فرمودند: کسی که می خواهد امر به معروف کند، باید با مردم مهربان و مدارا کند و با ملاحظت و گفتار خوش آنان را به خوبی ها و ترک بدی ها دعوت نماید و اخلاق و مراتب فهم آنها را در نظر گیرد تا با توجه به آن با آنان رفتار نماید، آگاه به مکر نفس و حيله های شیطان باشد و در برابر آزار و زحمت دیگران صبر و استقامت ورزد و با آنها مقابله و از آنها گله و شکایت ننماید و با خود پسندی و خودبینی و تندى و درشتخویى برخورد نکند و هدفش خداوند و اجر الهی باشد. پس اگر با وی مخالفت و به او ستم نمودند شکیبایی نماید و اگر موافقت نماید شکر کند. امر خود را به خدا واگذارد و به عیوب خود توجه داشته باشد(گیلانی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۲).

۶-۶. اخلاص

انجام این فریضه الهی باید در جهت قرب الهی باشد تا محقق گردد و مخلصانه از صمیم قلب برای تقرب به سوی خداوند انجام گیرد. خداوند در باره اخلاص در عمل می فرماید: «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا؛ مگر کسانی که توبه کردند و [عمل خود را] اصلاح نمودند و به خدا تمسک جستند و دین خود را برای خدا خالص گردانیدند که [در نتیجه] آنان با مؤمنان خواهند بود و به زودی خدا مؤمنان را پاداشی بزرگ خواهد بخشید»(نساء/ ۱۴۶).

۶-۷. تواضع

تواضع و فروتنی یکی دیگر از شیوه‌های مؤثر در انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر است. این در حالی است که خداوند متعال به حضرت موسی(ع) فرمود: تو را بدان سبب به پیامبری برگزیدم که در میان همه مردم کسی متواضع تر از تو نیست(مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۱۷، ص ۷).

۶-۸. اکرام نیکان و تأدیب به بدکاران

برای اصلاح نمودن افراد، باید شیوه‌های مختلفی را به کار برد؛ مثلاً مسلمانی که به طور غیر عمد فعل حرامی از او رخ داده را باید با تکریم او امر و نهی کرد، در حالی که راه اصلاح کسی به طور عمدی فعل حرامی را انجام دهد، متفاوت است؛ باید با رعایت ادب و احترام او را اصلاح کرد، نه در پیش گرفتن بی ادبی. در جایی امام علی(ع) فرمودند: اِصْطِلَاحُ الْأَخْيَارِ بِإِكْرَامِهِمْ وَالْأَشْرَارِ بِتَأْدِيبِهِمْ؛ اصلاح کردن نیکان با گرامی داشتن و اصلاح بدکاران به تأدیب است(مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۷۵، ص ۸۲).

نتیجه گیری

در این نوشتار با توجه به مفهوم امر به معروف و نهی از منکر، مراتب و شیوه‌های آن پرداخته شده است. گفته شد که هر انسانی نسبت به کارهای ناپسندی که در جامعه انجام می‌پذیرد و کارهای نیک و پسندیده ای که ترک می‌شود، مسئولیت دارد؛ اگر کار واجبی ترک شود یا کار جرامی اتفاق بیفتد، سکوت و بی تفاوتی در مقابل آن جایز نیست و همه افراد جامعه باید برای برپایی «واجب» و جلوگیری از «حرام» اقدام کنند. کوتا سخن آنکه امر به معروف و نهی از منکر از سوی انظار عمومی و آحاد مومنان در جامعه اسلامی در صورت جمع شدن شرایط آن، باعث استحکام پایه ها و باورهای اسلامی می شود.

عدم تأثیر امر به معروف و نهی از منکر در فرد یا افراد، نمی تواند بهانه ای برای ترک آن باشد، بلکه امکان دارد این دوفرضیه بر مخاطب تأثیر نداشته باشد. همچنین امر به معروف و نهی از منکر در پی آراستن روان فردی انسان و ترسیم ساختار زندگی جمعی بر اساس فضائل اخلاقی است. فقدان فریضه الهی «امر به معروف و نهی از منکر» در بین افراد، منجر به زیر پا گذاشتن احکام الهی(و به وجود آمدن جامعه ای بی بند و بار) خواهد شد.

با این تحلیل می توان به این نکته رسید که در عصر حاضر نیز انجام هر منکر، موجب تأخیر ظهور حضرت ولی(عج) می گردد، همه مسلمانان باید بکوشند تا بیش از پیش این فرضیه الهی را احیاء کرده و با برپایی اوامر الهی، برپایی حکومت جهانی عدل و داد حضرت ولی عصر(عج) را میسر سازد.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن شعبه، حسن بن علی (۱۳۸۲)، «تحف العقول»، قم، آل علی (ع).
- احمدی، حبیب (۱۳۸۷)، «جامعه‌شناسی انحرافات»، تهران، نشر سمت.
- اسحاقی، حسین (۱۳۸۶)، «اهمیت و فلسفه امر به معروف و نهی از منکر»، شمیم یاس، شماره پنجاه و هشتم.
- انصاری، محمد جواد (۱۳۸۵)، «امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه امام خمینی (ره)»، حضور، شماره پنجاه و هشتم.
- آمدی، عبدالواحد (بی تا)، «غرر الحکم و درر الکلم»، قم، دارالکتب الاسلامی.
- بخشی، محمد (۱۳۸۸)، «احیای امر به معروف و نهی از منکر با رویکرد قرآنی و روایی»، فروغ وحدت، شماره شانزده.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۹۱)، «نگاهی دیگر به امر به معروف و نهی از منکر»، حکومت اسلامی، شماره اول.
- حر عاملی، محمد (۱۳۶۴)، «ترجمه وسائل الشیعه»، مترجم: علی صحت، تهران، ناس.
- حرز، ناجی (۱۴۱۷)، «الوسیله»، بیروت، موسسه ام القری.
- حسینی اجداد، اسماعیل؛ رخشنده نیا، اکرم (۱۳۹۱)، «امر به معروف و نهی از منکر از منظر دین و شرایط اقامه ی آن»، پژوهش‌های میان رشته ای قرآن کریم، شماره اول.
- حلّی، جعفر بن حسن (۱۴۲۱)، «جواهر الکلام»، قم، موسسه دائرة المعارف فقه اسلامی.
- حلّی، یحیی بن سعید (۱۴۰۵ق)، «الجامع للشرائع»، قم، موسسه سید الشهداء العلمیه.
- خامنه ای، سید علی (۱۳۸۳)، «اجوبه الاستفتائات»، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- خمینی، روح الله (۱۳۷۹)، «تحریر الوسیله»، قم، دار العلم.
- صافی گلپایگانی، لطف الله (۱۳۹۰)، «راه اصلاح یا امر به معروف و نهی از منکر»، قم، دفتر آیت الله شیخ لطف الله صافی گلپایگانی.
- صدر، سید محمد باقر (۱۴۳۰ق)، «ماوراء الفقه»، نجف اشرف، دار الاضواء.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷)، «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، «مجمع البیان فی تفسیر القرآن»، تهران، ناصر خسرو.
- طوسی، محمد (بی تا)، «الاقتصاد»، بیروت، دارالاضواء.
- علامه حلّی (۱۴۱۷)، «مختلف الشیعه»، قم، موسسه نشر اسلامی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق)، «العین»، قم، هجرت.
- فلاح زاده، محمد حسین (۱۳۹۵)، «آموزش فقه»، قم، اسوه.
- قمی، عباس (۱۴۳۰)، «سفینه البحار»، مشهد، آستان قدس رضوی.
- گیلانی، عبدالرزاق (۱۳۶۶)، «شرح مصباح الشریعه»، تهران، نشر صدوق.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۳)، «بحار الانوار»، تهران، کتابخانه مسجد حضرت ولی عصر (عج).
- محمص، مرضیه (۱۳۹۱)، «بازخوانی نسبت امر به معروف و نهی از منکر با حریم خصوصی بر مبنای قرآن کریم»، حسنا، شماره پانزدهم.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۸)، «میزان الحکمه»، قم، دارالحدیث.
- هاشمی دولابی، قدسیه (۱۳۸۸)، «امر به معروف و نهی از منکر در قرآن»، فروغ وحدت، شماره هجده.